

Sudbina međimurskih Židova

Učenicki rad

Sanela Horvatić i Anja Mihalković

**2007.
Čakovec**

Sanela Horvatić i **Anja Mihalković**, učenice IV.a razreda Gimnazije Čakovec izradile su samostalni istraživački rad s kojim su pobedile na Županijskom natjecanju iz povijesti.

<https://povijest.net/sudbina-medimurskih-zidova/#prettyPhoto>

Sadržaj članka:

- **1 Kako je nastao ovaj istraživački rad?**
- **2 Kratka povijest židovskog naroda**
- **3 Židovi naseljavaju Međimurje**
- **4 Doprinos Židova kulturnom i gospodarskom životu Međimurja**
- **5 Židovi Međimurja u Drugom svjetskom ratu**
- **6 Sudbina međimurskih Židova u brojevima**
- **7 Prilog**
- **8 Zaključak**
- **9 Literatura**

Uvod

"Dijeleći vaše svjedočanstvo kao osoba koja je preživjela holokaust, Vi ste podarili potomcima mogućnost da dožive osobnu povezanost s povijesti. Vaš će intervju biti pažljivo sačuvan kao najopsežnije svjedočanstvo koje je ikad bilo sakupljeno. Daleko u budućnosti ljudi će moći vidjeti lice, čuti glas, promatrati život tako da mogu učiti i uvijek se sjećati. Zahvaljujemo se na vašem sudjelovanju i snazi duha. Najbolje želje." Steven Spielberg u pismu gospođi Lili Kožić

Kako je nastao ovaj istraživački rad?

Ja (Sanela) već sam od drugog razreda pričala da ću pisati o Židovima u četvrtom razredu. Kada je Anja u okviru domaćeg rada iz povijesti izabrala intervju sa gospođom Kožić koja je preživjela koncentracijski logor, nastao je istraživački dvojac. Pišući o sudbini međimurskih Židova susrele smo se s nizom problema – od teoretskih (svladavanje različite i opsežne literature) do sasvim praktičnih: kako stupiti u kontakt s preživjelim Židovima s područja Međimurja. Zadatak nije bio lak ni jednostavan. Ostavio je niz otvorenih pitanja i temelje za neki budući rad.

Anja i Sanela

Kratka povijest židovskog naroda

Židovi su drevni semitski narod koji su kratko vrijeme na prijelazu iz drugog u prvo tisućljeće prije nove ere imali državu na području današnje Palestine.

Raseljavanje (dijaspora) Židova vuče korijenje iz antičkih vremena. Intenzivnije je nakon rimskih osvajanja i pritisaka da priznaju politeistička vjerovanja, kada i dižu nekoliko neuspješnih ustanaka. Naseljavajući Europu, uglavnom žive u getima (posebno odvojene gradske četvrti), baveći se obrtom, trgovinom, bankarstvom. U rekonkvisti, tokom petnaestog stoljeća, sefardi su protjerani s Iberškog poluotoka. Utočište su našli u Osmanskom Carstvu gdje su pomogli razvoju gospodarstva.

Aškenazi su nastanjivali Srednju i Istočnu Europu. U srednjem vijeku u kriznim vremenima bili su meta napada, optužbi da su krivi za Kristovu smrt, razne bolesti (kugu, koleru), ubijanje djece i tako dalje.

S prosvjetiteljstvom počinje se s liberalizacijom odnosa prema ljudima koji drugačije misle, vjeruju ili pak pripadaju nekim drugim etničkim skupinama. Počinje novo doba u međuljudskim odnosima, pišu se deklaracije o pravima, iako će trebati stoljeća za demokratizaciju pojedinih cjelina na Zemlji.

Skupina mladih Židova godine 1884. osnovala je grupu Hovevei Zion (Miljenici Siona), što je početak takozvana cionističkog pokreta, kojem je cilj stvaranje samostalne židovske države. Prvo službeno priznanje židovskih težnji vidljivo je u Balfourovoj deklaraciji iz 1917. godine. Stradanja koja su preživjeli u Drugom svjetskom ratu, poznata pod nazivom holokaust (ŠOA), potakle su međunarodnu zajednicu da se ideja o posebnoj židovskoj državi ostvari 14.5.1948. godine stvaranjem države Izrael.

Židovi naseljavaju Međimurje

Trgovački kasino u Čakovcu

Židovi Međimurje u većem broju počinju naseljavati tijekom druge polovice osamnaestog stoljeća, najviše s prostora austrijskog Gradišća. Pojedinačnog je naseljavanja bilo i ranije, postoje inicijative o organiziranom naseljavanju Židova u Međimurje još s kraja sedamnaestog stoljeća. Židovi su se nastanili u Čakovcu, Prelogu, Nedelišću, Kotoribi (gdje uređuju posebna židovska groblja), te u Legradu, Donjoj Dubravi, i Donjem Vidovcu. Židovska općina Čakovec osnovana je 1870.godine, a popisom provedenim šest godina kasnije utvrđeno je da na prostoru Međimurja obitava tek jedna šesteročlana židovska obitelj. Prateći te popise uočavamo polagan, ali stalan porast broja Židova na području današnje županije. Već 1821.godine na tome prostoru živi 137 Židova, desetak godina kasnije tu ih je već 187. Židovska općina Čakovec 1830.godine imala je čak 211 članova. Svi Židovi na području Međimurja naseljavaju veleposjednička imanja te svojim iskustvom i vještinama u trgovačkom zanatu polako osvajaju naše područje. U prvome popisu stanovništva Hrvatske iz 1857.godine na području Međimurja bilo je 498 Židova. Podaci iz 1880.godine pokazuju da je broj Židova porastao na 1053, a krajem Prvog svjetskog rata na ovome području bilo je 1069 Židova.

U to vrijeme 118 međimurskih Židova bilo je smješteno u austro-ugarskim postrojbama ili na fronti, a na kraju rata ukupan broj poginulih bio je njih sedamnaest. Problemi za Židove u Čakovcu počinju već 1918.godine, kada su izbili nemiri po međimurskim selima, a radilo se o spontanome obračunu Međimuraca i mađarona. Tada su u teroru mađarske policije između ostalih poginula i dva Židova. Nakon što je Međimurje te iste godine službeno postalo dijelom Kraljevstva SHS, počinje osmišljena kampanja protiv Židova, a čak se neki članci antisemitskog sadržaja pojavljuju u lokalnim "Međimurskim novinama". Zbog tih pojava mnogi Židovi napuštaju međimursko područje.

Žene ispred čakovčke sinagoge (Izvor: Kalšan, V. Židovi u Međimurju)

Dvadeseto stoljeće za Židove na našem području važno je zato što se tada širi cionistička ideja među pripadnicima židovske mladeži.

Razdoblje između dvaju svjetskih ratova su „zlatne godine“ za Židove jer je to vrijeme kada oni najbolje posluju te raste njihov ugled na području života i djelovanja cjelokupne županijske zajednice.

Spomen – obilježje postavljeno 1997. godine na mjestu gdje je prije bila židovska sinagoga

Doprinos Židova kulturnom i gospodarskom životu Međimurja

Scena iz Grofice Marice (Izvor: Kalšan, V. Židovi u Međimurju)

Prvi Židovi bili su sitni obrtnici različitih vrsta i nadničari. Dosta je vremena trebalo proći da se počnu baviti trgovinom. 1825. godine njih petnaest drže četrnaest različitih radionica i jednu trgovinu. 1830. godine, od njih osam, sedmorica plaćaju porez za

trgovinu, a samo jedan za radionicu, što potvrđuje njihovo mjesto u čakovečkoj sredini. S vremenom se Židovi uključuju u sve djelatnosti: gospodarstvo, graditeljstvo, promet, novčarstvo, ističu se i u bavljenju medicinom, pravom, filozofijom, uspješno sudjeluju u svim vrstama umjetnosti, postižu vrhunske rezultate u svim granama sporta. Kao poznati gospodarstvenici osnivaju tekstilne tvornice i radionice, npr: "Trikotaža braće Graner", danas poznata kao "Međimurska trikotaža", započinje svojim radom 1923. godine. Samuel Neumann i nasljednici 1874. godine osnivaju tvrtku za bojenje tkanina, čiju tradiciju danas nastavlja "Čateks". Prvu međimursku tkaonicu osnovao je Josip Brunner 1933. godine.

Židovi su se bavili i trgovinom prehrambenih proizvoda. Osnivaju mesnu industriju "Vajda". Elemer Vajda prenio je iz Beča mesnu industriju poslije 1918. godine i preuzeo ranije poslovanje Samuela Bayera, trgovca jajima, peradi i mesom. Maks Neumann osnovao je "Agrariju", 1877. godine, koju je naslijedilo "Agromeđimurje". Poznat je bio i "Čakovečki mlin", koji je 1990. godine srušio posljednje objekte "Čakovečkog paromlina" i "Munjare" koja je dala Čakovcu struju i javnu rasvjetu, s velikim udjelom židovskog kapitala. U "Hrastu" je ostala tradicija "Domovinskog d.d.", "Domovinske proizvodnje drva d.d." i "Našičke d.d." kojoj je u Čakovcu na čelu bio vatreni cionist Otto Jungwirth. Prve zastarjele i amortizirane slagarske strojeve, dovezao je 1885. godine Fulop Fischel iz Velike Kaniže, čiju tiskarsku djelatnost poslije nasljeđuje tiskara "Zrinski". Građevinom su se bavili: Morandini i Maceković, Josip Ascherl i Dragutin Kirchnfeld. Udio i dionice imali su i braća Graner. U ugostiteljstvu istaknuli su se kavanom Royal Geza Legenstein, te restoranom i hotelom Dragutin Scheirer. Počeci Međimurske banke nalaze se u Wertheim-kasama i trezorima Čakovečke (osnovane 1871. godine), Međimurske, Kotoripske, Preloške i Štrigovske štedionice, čije su ključeve čuvali Benedikti i Leitneri, Fischeri i Lobli, Steineri i Sterni. Bitno je istaknuti i brojne židovska ili polu- židovska poduzeća koja nisu opstala ni u kojem obliku, a u svoje vrijeme imale su vrlo veliki značaj: Tvornica kandita i čokolade; Tvornica likera, konjaka i octa Hochsingera i sinova iz 1834. godine; Tvornica češljeva i dugmadi; Tvornica šećera; velike pilane i trgovine drvetom Hirschlera i Ujlakija u Kotoribi i Donjoj Dubravi, izvori nafte i ugljenokopi u Selnici, Peklenici, Jurovčaku, Sv. Jurju na Bregu.

Međimurski Židovi osnivaju svoje društvo Chevra Kadisha – "Društvo svetih". Postojalo je pravilo kojim su svi članovi općine bili učlanjeni u to društvo. Osnovna zadaća društva bila je briga o dostojnom pokopu umrlih. Prihod skupljen u tim društvima, Židovi koriste kao materijalnu pomoć socijalno ugroženim skupinama (siromašnima i bolesnima), za vjersko školovanje, za pokop siromašnih prema popisu vjere, te za brigu o židovskome groblju. Osim što su aktivno sudjelovali u radu svojih društava, bavili su se osnivanjem ostalih društava kulturno-prosvjetnog tipa na području današnjeg Međimurja. Neka od poznatijih židovskih društava svakako su bila: Židovsko žensko društvo (WIZO), Židovsko dobrotvorno društvo, Državno židovsko zaštitno društvo, Židovsko omladinsko društvo, Mjesna cionistička organizacija, te dječja organizacija Ken-Betar.

Židovi su se također istaknuli na području kazališta. Eugen Meider postavio je 1937. godine na scenu operetu „Grofica Marica“, koja je bila vrhunac vrlo razvijenog glazbeno – scenskog amaterskog stvaralaštva Čakovca u međuratnom razdoblju. U najvećem glazbeno – scenskom projektu aktivno je sudjelovalo čak 35 svirača, glumaca i ostalih sudionika.

Židovi Međimurja u Drugom svjetskom ratu

Već u Kraljevini Jugoslaviji doneseni su protužidovski zakoni. Prvi se zakon zvao “Uredba o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane”. Njime je zabranjeno poslovanje svim veletrgovinama živežnih namirnica kojima su vlasnici ili suvlasnici bili Židovi. Za kršenje Zakona bila je predviđena kazna zatvora do 2 godine i novčana kazna do 500.000 dinara. Na isti se način kažnjavalo i one Židove koji su samo fiktivno prenijeli posao na nežidovske osobe.

Drugi se zakon zvao “Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učenike Univerziteta, visokih škola u rangu Univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola”. Njime je za Židove uveden numerus clausus. To je značilo da se broj židovskih studenata i učenika mora svesti na postotak židovskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Ta se mjera trebala primjenjivati već u tekućoj 1940./41. školskoj godini i to samo za prvi razred škola i za prvu godinu fakulteta. Uredbe su proglašene važećima na teritoriju Banovine Hrvatske, naredbom bana Ivana Šubašića, a Narodne novine objavile su ih 9.listopada 1940. godine.

6.travnja 1941. godine Njemačka je napala Jugoslaviju, a 10.travnja 1941. godine osnovana je Nezavisna Država Hrvatska (NDH). NDH je izgubila Međimurje, koje su okupirali Mađari (10. srpnja 1941.) te ga konačno anektirali (16. prosinca 1941.). Počinju vrijediti svi mađarski zakoni i svi su propisi prošireni na Međimurje (naime, još 1938. godine, Mađarska je donijela prve protužidovske zakone, kojima su se ograničavala prava Židovima).

Ministar pravosuđa izdao je 10. listopada 1941. godine naredbu kojom stupa na snagu ženidbeni zakon. Ukidaju se mješoviti brakovi između Židova i kršćanki. Svi koji su željeli stupiti u brak morali su dokazati svoju vjeru. Židov je bila osoba određena dijelom rasom, a dijelom vjeroispoviješću. Tako se smatralo da je čovjek Židov ako su mu barem tri djeda ili bake bili židovske rase ili su bili u braku sa Židovima. Do ostavke vlade Bardóssya Lászla 8.ožujka 1942.godine, Židovi su bili uhićivani, zlostavljani, proganjani, te su ih vlasti tretirale kao komuniste. Suđeno im je zajedno sa ostalim komunistima i simpatizerima na Pečujskom procesu u svibnju 1942. godine.

Vlada Kallaya Miklósa (9.03. 1942. – 21.03. 1944.) pooštrila je zakonske propise u vezi sa Židovima . 19. rujna 1942. godine mađarsko ministarstvo vojske izdaje naredbu

kojom propisuje da Židovi ne mogu biti pripadnici regularnih vojnih jedinica, već se pozivaju u sustav pomoćnih postrojba mađarske vojske. Naredbom 20. studenoga 1942. godine koja je bila nadopunjena Uredbom M.E.4250/1943., poznata kao "Dopuna zakona o narodnoj obrani" Židovi su isključeni iz redovite mađarske vojske. Unatoč tome bili su mobilizirani morajući ići na prisilan rad čak na istočno bojište u Ukrajini, a bilo je i slučajeva slanja u poznati rudnik bakra u Boru u Srbiji. Ta dopuna definira Židove kao "pripadnike niže rase i nepouzdanu osobu", nesposobne službenju u mađarskoj vojsci. Mnogi su slani u vojne logore po različitim mjestima radi izgradnje aerodroma i drugih vojnih objekata. Židovi su bili izdvojeni u posebne "židovske radne čete", a svaka je brojala 250 članova, te se za njih propisuje "radna služba" koja obavezuje muškarce od 21. do 48. godine. Radili su u neljudskim uvjetima, najčešće uz vrlo slabu hranu, u svom građanskom odijelu, s bijelom ili žutom trakom na ruci (prema tome jesu li bili pokršteni ili ne), pod nadzorom strogih časnika snažne antisemitske orijentacije. Bili su podvrgnuti stalnim zlostavljanjima i ubijanjima.

Zakonski tretman Židova za Kallayevu vladu, bio je puno blaži od onog koji je provodio Ante Pavelić u NDH. Veliki je broj Židova bježao iz NDH krajem 1941. i početkom 1942. godine u Međimurje i unutrašnjost Mađarske. Miklós Kallay smatrao je da u ratnim naporima Židovi moraju sudjelovati shodno svom imovinskom stanju. Oni koji su se u zadnjih deset godina najviše obogatili morali su snositi najveći teret rata (time se nastojalo spriječiti daljnje bogaćenje Židova). O provođenju zakonskih ograničenja prava Židova, o njihovoj strogoći ili umjerenosti, u najvećoj su mjeri ipak odlučivale gradske, općinske, kotarske i županijske vlasti. Tako je Gradsko poglavarstvo u Čakovcu već 1943. godine odredilo da Židovi smiju kupovati na tržnici, u trgovinama i mesnicama tek poslije deset sati, a zabranjen im je bio pristup na gradsko kupalište, dok su još ranije morali nositi žute trake na ruci.

Gospođa Eva Nahir

Nakon Njemačke okupacije Mađarske 19. ožujka 1944. godine vladu je оформio Stojay Doma (21. ožujka – 29. kolovoza 1944.) s pristalicama i članovima pronjemačke i profašističke stranke "Obnova". Položaj Židova pogoršavao se iz dana u dan.

Provođena su masovna uhićenja i uništavanja Židova. Njemački vojnici su prema vlastitoj volji pljačkali židovske trgovine i imovinu, pa mađarske vlasti zatvaraju i pečate te dućane kako bi židovsku imovinu i robu zadržali za sebe. U Čakovcu, kao i u drugim gradovima u Mađarskoj, Nijemci su imali svoju policiju – Gestapo.

6. travnja 1944. godine Gestapo je preko logora u Velikoj Kaniži otpremio u Poljsku i Šlesku prvih devet čakovečkih Židova (Robert Bassist, dr. Arpad Brandl, Dragutin Kerner, Pavao Kerner, Geza Moses, Ljudevit Schlesinger, dr. Ljudevit Schwarz, Geza Wolner i Dionis Zoor). Bio je to očit znak da se Hitlerov Endösung i ovdje približio. Nakon uhićenja, predsjednik Židovske bogoštovne općine, dr. Ljudevit Schwarz, bio je prisiljen sastaviti popis svih članova Čakovečke židovske bogoštovne općine (popis svih međimurskih Židova).

26. travnja 1944. godine, rano ujutro plakatima je bila objavljena naredba o potpunoj izolaciji svih Židova u njihovim stanovima i zabrana o svakom dodiru s arijevcima. Na današnjem Kvaternikovom trgu 26. travnja bili su postrojeni, s jedne strane trga čakovečki građani članovi PAZ-a (Protuvavionske zaštite), a s druge strane osamsto žandara, pristiglih iz žandarmerijske škole u Szómbathelyu pod zapovjedništvom pukovnika Orbana koji je naglasio da su se tu okupili kako bi po naredbi ministra unutrašnjih poslova Jarósza Andora, sve čakovečke Židove otpremili u logore. Po mađarskom Ustavu niti jedan organ vlasti ne smije ući u privatni stan bez nazočnosti dvojice građana. Čakovčani su pozvani da udovolje zakonu. Bio je to prvi korak u provedbi masovne deportacije. Brojne komisije pod jakom žandarskom, policijskom i vojničkom zaštitom razišle su se po židovskim kućama, te popisale svu zatečenu imovinu, zapečatile stanove i ljude odvele u dva sabirališta: u sinagogu i Pučku školu u Čakovcu, gdje su bez hrane čekali dva dana i dvije noći da komisije završe posao. Članovi komisije koje su činili žandari, mađarski činovnici i petokolonaši koristili su priliku i pokrali su mnoge vrijedne predmete, umjetnička djela, nakit i novac. Točno 605 međimurskih Židova odvedeno je 28. travnja u improvizirani sabirni logor u Veliku Kanižu. Tjedan dana kasnije njih oko 80 otpremljeno je vlakom, u zatvorenom stočnom vagonu, bez hrane i vode u Oświęcim (Auschwitz). U koncentracijski logor Auschwitz stigli su 21. svibnja 1944. godine. Tu je vršena selekcija: malobrojni sposobni i potrebni za neke poslove u logoru na jednu stranu, a žene sa djecom, trudnice i žene iznad 50 i muškarci iznad 60 godina ravno prema velikoj prostoriji u koju su ulazili kako bi se dezinficirali i tuširali, odnosno direktno u plinske komore.

Prva deportacija privremeno je poštedjela polužidove, pokrštene Židove i one iz mješovitog braka. Pošteđeni su i Židovi: Aleksandar Tesler, Miroslav Graner i Desideri Stern sa svojim obiteljima, jer se tvornica "Braća Graner" za njih zauzela kao neophodno potrebne stručnjake. Njihovo je kretanje bilo ograničeno, a nekoliko mjeseci kasnije i oni su zajedno s obiteljima otpremljeni u logore.

15. listopada 1944. godine, regent Miklós Horthy objavio je kapitulaciju Mađarske pred saveznicima. To je izazvalo puč Ferenc Szálasi i njegove Nyilaskeresztes Part – Stranke strelastih križeva. Njen znak, strelasti križ sličan je poznatoj svastici ili Hackenkreuzu, te označava njezin izrazito fašistički program, koji je uključivao i Hitlerovu ideju o Endlösungu. Nastavljeno je munjevito donošenje novih protužidovskih propisa na temelju kojih su 20. studenog 1944. godine pohapšeni preostali nearijevci. U Međimurju osim Roma su to bili uglavnom još samo već spomenuti polužidovi, ranije pokršteni Židovi i oni iz mješovitih brakova (i to pretežito ženske osobe). Svi su odvedeni u logor u Velikoj Kaniži. Približavanjem savezničkih ratnih operacija, logor se već početkom prosinca 1944. godine raspada, a međimurske su Židovke masovno vraćene kući. Ipak, 20. siječnja 1945. godine, samo dva i pol mjeseca prije nego su fašističke i okupatorske snage bile istjerane iz Međimurja, ponovno su uhapšene i odvedene u logor u Sarvaru (sjeverozapadna Mađarska), gdje ih je tri mjeseca kasnije našla Crvena armija, oslobodila i vratila kući.

Sudbina međimurskih Židova u brojevima

Sam kraj Prvog svjetskog rata, te već spomenuta 1918. godina kad mnogobrojni Židovi emigriraju, doprinosi činjenici da se njihov broj do godina uoči Drugog svjetskog rata smanjio za pola. Točnije, u tim godinama na području Međimurja obitavalo je više stotina Židova. Podaci pronađeni u više izvora ne poklapaju se. Tako Melita Švob u svojoj knjizi "Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice" navodi da ih je uoči rata bilo 557, podaci iz Muzeja Međimurja pak govore o broju od njih osamstotinjak. Holokaust, a zatim osnivanje zajedničke židovske države Izrael, sredinom dvadesetog stoljeća, doprinosi dodatnome reduciranju broja Židova u Međimurju. Računa se da je broj preživjelih nakon holokasta iznosio 143 (podaci uzeti iz knjige Švob Melite). Broj preživjelih je prema tome podatku 25,70%. Listu žrtava holokasta u Čakovcu sastavio je 1959. godine tadašnji predsjednik Židovske općine Čakovec, advokat dr. Stjepan Wolf. Međutim, podaci preuzeti iz Muzeja Međimurja u Čakovcu govore o tome da je čak 540 međimurskih Židova stradalo u Auschwitzu, njih 29 svoj je život završilo u Jasenovcu ili Staroj Gradiški, a desetak ih je život izgubilo u ostalim logorima. Od malobrojnog ostatka koji je preživio, većina je otišla živjeti u Izrael.

Nekad veoma imućna, velika, čakovečka židovska zajednica, čiji je utjecaj vidljiv još i danas, te je ostavila dubok trag u svim sferama života u Međimurju, na nepošten je i neprihvatljiv način napustila Međimursku županiju.

Židovska općina Čakovec, nakon Drugog svjetskog rata, a tako i danas, ima minoran, rekli bismo simboličan broj članova. Tako ih je 1991. godine bilo tek 8, a popisom iz 2006. godine utvrđeno je da je broj Židovske općine narastao, te danas ona ima 18 članova. Na čelu Židovske općine Čakovec jest Andrej Pal, dr. med.

Prilog

U prilogu su:

1. Intervju s gospođom Lili Kožić koja sada živi u Čakovcu, Ljudevita Gaja 15, a preživjela je koncentracijski logor u Auschwitzu. Razgovor je vodila Anja Mihalković 10.12.2006. godine.
2. Preslika dokumenta vezanog uz pokušaje spašavanja života Židova prelaskom na rimokatoličku vjeru.
  - 2.1 Pismena prepiska intervjuja s gospođom Evom Nahir, rođenom Kelemen, koja danas živi u Izraelu, 30097 Kibuz Shaar Haamakim. Posebno izdvajamo dio na str. 1 i str. 5 koji govori o njenom prelasku na pravoslavlje da bi spasila život.
  - 2.2 Sjećanje Klare Hirschsohn na strani 9 koje je prenijela gospođa Nahir u e-mailu Anji Mihalković o deportaciji u koncentracijski logor.
3. Anketa provedena među učenicima od 1. do 4. razreda Gimnazije u Čakovcu.

Gospođa Lili Kožić

Lili (H.) Kožić, rođena je 5. 4. 1924. u Murskoj Soboti (Slovenija) u obitelji ortodoksnih Židova. Jedna je od mnogobrojnih žrtava holokausta. Skrivala se po obiteljima i tvornicama. Sa svojih 20 godina deportirana je u logor smrti Auschwitz-Birkenau. Oslobođena je zajedno s ostalim zatvorenicima od strane Crvene armije.

Prije nego ste deportirani u Auschwitz gdje ste boravili?

U getu u Nagykanizsi (Mađarska). Život u getu bio je težak. Bilo nas je puno, nismo redovito bili opskrbljivani hranom. Također sam boravila i u koncentracijskom logoru Ravensbrucku i Bergen-Belsenu.

Sjećate li se puta u Auschwitz, koje su vam misli prolazile kroz glavu?

U Auschwitz smo bili dopremljeni vlakom. U zatvorenim vagonima za prijevoz stoke, bez hrane i vode. Nisam znala što nas tamo očekuje. Osjećala sam veliki strah i nelagodu. Bili smo u velikoj neizvjesnosti jer nismo znali što će biti s nama. Mislila sam da su svi zaboravili na nas.

Kad ste stigli u logor što vam je najviše ostalo u sjećanju?

Pa, znaš što doći u takav jedan ambijent gdje su već te naseobine bile preuređene, i barake napravljene ne znam kako je bilo ranije i mnoštvo ljudi...

Tu je bilo svega i svačega i žena i djece, starci, nemoćni. Svakakvih nas je bilo, ali oni za to nisu marili. Vani smo posjedali na dvorištima, po pijesku, po travici, ako smo kaj našli i čekali što bude s nama. Prvi dan kad smo došli u Auschwitz, ujutro, rano nismo dobili cijeli dan, niti drugi dan, niti noću, niti ujutro nikakvu hranu, a niti vodu. Tak smo živjeli.

Što su učinili s vašim stvarima nakon dolaska?

A početak je bio takav da su nam oduzeli ponajprije odjeću pa su nas ošišali i a je...meni su oduzeli naušnice, zlatne su bile i naočale. Imala sam astigmatizam pa sam nosila očale, s zlatnim okvirima. Sjećam se k meni je došao dr. Mengele i rekao: "Was ist das? Worauf?" (Što je to, od čega je) Ja sam rekla da ne znam. Skinuo mi je naočale pa si ih je stavio u svoj džep od sakoa, a onda je otišao. Tak je bilo.

Kakvu ste odjeću tamo dobili?

Prvo smo stajali posve goli, jer su nam sve oduzeli. To je bilo jako ponižavajuće. Dali su nam ružne sive uniforme, bez donjeg rublja i drvene cipele, nešto kao klompe.

Spomenuli ste doktora Mengelea, jeste li se s njim još koji put susreli?

Da, on me je jednom odveo u bolnicu u sklopu Auschwitza. Naišao je ujutro. Mislila sam si što bude, neka bude, moram ići. On je rekao: "Ja idem s tobom, ja idem naprijed a ti ideš otraga". Odmah je prešao na ti. Ja sam mislila, ja sam mlada, a on ima tako visoki čin, pa onda je to pristojno. Ušli smo u jednu novu zgradu. To je bila njemačka bolnica. Kad smo došli do vrata rekao je: "Stani!". Ja sam bila blesava, mlada gledala sam naokolo. Dvaput mi je to morao reći. Unutra su bili uređeni medicinski stol i krevet. Sve je bilo bijelo i čisto. To je bila nova zgrada. Ali odmah je došla medicinska sestra sa velikom medicinskom iglom i pumpicom. Najprije mi je probušila venu s iglom, a onda mi je namjestila pumpicu i uzela mi je krv. Jednu i pol litru krvi su mi uzeli.

Jeste li se u bilo kojem trenutku obratili dr. Mengeleu?

Jesam. Rekla sam: "Sad vam je židovska krv za vojsku njemačku dobra?". Rekao je: "Budi tiho!". Morala sam biti tiho, ali ipak sam rekla. To je dosta dugo trajalo, a onda je sestri rekao nek polako radi. Kad je gotovo bilo, onda sam sišla dole pa sam nešto grdo

rekla, ali tiho. Išla sam prema izlazu iz zgrade, a on mi je rekao: "Dobiš jednu potvrdu za bolju večeru". Ja sam njemu opet grdo rekla da neću tu večeru.

Za koji ste posao bili zaduženi u logoru?

Ja sam u mjestu sortirala garderobu. Radila sam izvan logora. Svakodnevno smo pješačile do tog mjesta pa onda natrag do logora. Jedno smo jutro vidjele bazene. Znao ujutro sunce izlazi i onda se voda svjetlucala na površini bazena i ja sam rekla curama, ženama, ne znam tko su ali bile su s menom, da se idem okupati. Nisam nigdje vidjela vodu u tom mjestu gdje sam sortirala. Tamo nam je uvijek sve bilo zabranjeno. Ja sam se skinula i naglavačke skočila u bazen. Da... (popraćeno smijanjem), ali mene su brzo vidjele svu zaprljanu. Gore je bila pjena. To ti je bila jama za zelje kvasiti. Onda sam se još jednom pognjurila da se operem. Ja van, a cure su me lizale, one stare su znale da to miriše i da je to vitamin. No, onda sam si i haljinu oprala u drugom bazenu koji nije tak smrdel, obukla se i nastavila pješačiti. Išle smo natrag u logor.

1996. godine u Čakovec je stigla ekipa Stevena Spielberga koja je snimila i zabilježila vaše svjedočanstvo, te ga pohranila u fondaciju za vizualnu povijest osoba koje su preživjele holokaust, sjećate li se toga?

Da, dobila sam i kazetu iz Amerike i pismo koje je S. Spielberg potpisao. Ja sam onima koje je S. Spielberg poslao pričala, ne onima iz Jugoslavije, nego ljudima iz Amerike. Četiri sam sata govorila svoje doživljaje. (Zahvala S. Spielberga nalazi se u uvodu ovog rada)

Intervjui imaju snagu osobnog viđenja i doživljaja minulih događaja. Prisutan je emotivni momenat. Hladno i objektivno pisanje povijesti kao i provjera navedenih događaja u kratkom vremenu nije moguća. Takav način pisanja traži višegodišnji istraživački rad, no namjera tih intervjuova i nije takva.

Iako anketa nije provedena na reprezentativnome uzorku, dala je očekivane odgovore o poznavanju tematike holokausta i antisemitizma. Iznenađuje podatak da učenici nisu upoznati sa stvarnom veličinom židovske zajednice u Međimurju, iako velik broj učenika osobno poznaje nekog Židova ili Židovku. Razlike nas ne dijele, kroz njih bi se trebali upoznavati, ali to nažalost nije tako.

Zaključak

„Nitko se nije sjećao mojih roditelja i niti mene, kao da nas je bila progutala tama...“
Eva Nahir u e-mailu Anji Mihalković

Živimo dok nas se sjećaju. Mi ne sumnjamo u postojanje holokausta kao sudionici nedavno održane konferencije u Teheranu. Znamo mnogo o patnjama i strahotama kroz koje su prošli Židovi, Romi, Slaveni i članovi antifašističkih političkih skupina u Drugom svjetskom ratu.

Nedavne strahote na našim prostorima ponovno opominju da su učenja i sjećanja o prošlim vremenima neophodna. Doći će dan kada preživjelih neće biti i zato nam je dužnost da se povijest tih tragičnih, mračnih dana zauvijek zabilježi i prenosi s naraštaja na naraštaj. Holokaust je opomena svima da ne ponove taj zločin.

Anja i Sanela

Literatura

1. Goldstein, Ivo, "Holokaust u Zagrebu", Zagreb, Novi Liber, 2001.
2. Goldstein, Ivo, "Židovi u Zagrebu 1918.-1941.", Zagreb, Novi Liber, 2005.
3. Kalšan, Vladimir, "Međimurska povijest", Čakovec, Tiskara Ritonja, 2006.
4. Kalšan, Vladimir, "Židovi u Međimurju", Čakovec, Tiskara Ritonja, 2006.
5. Keller, Werner, "Povijest Židova od biblijskih vremena", Zagreb, Naprijed, 1992.
6. Natek, Karel; Natek, Marjeta, "Države svijeta 2000", Zagreb, Mozaik knjiga, 2000.
7. Roberts, J.M., "Povijest Europe", Zagreb, Biblioteka Povjesnica, 2002.
8. Skupina autora, "Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj", Zagreb, Židovska općina Zagreb, 1998.
9. Skupina autora, "Hrvatski opći leksikon", Zagreb, Profil, 1997.
10. Švob, Melita, "Židovi u Hrvatskoj- migracije i promjene u židovskoj populaciji", Zagreb, Židovska općina Zagreb, 1997.
11. Švob, Melita, "Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice", Zagreb, Izvori, 2004.